

LA DIMENSIÓ ÈTICA DE LA PRÀCTICA PROFESSIONAL

FERRAN VIÑAS
BEATRIU CAPARRÓS
JOAN CANIMAS
ESPERANÇA VILLAR

1. Introducció

Aquest capítol aborda la dimensió ètica de la pràctica professional com a objectiu formatiu prioritari del Pràcticum en Psicologia a la Universitat de Girona. En aquest sentit, ja des del curs 2003-04, quan es va començar a dissenyar el Pla de millora del Pràcticum, es va prendre la decisió d'introduir un curs monogràfic sobre ètica professional que havien de seguir de manera obligatòria tots els estudiants matriculats en l'assignatura. Aquest curs, en forma de taller, estava estructurat en tres parts diferenciades: una primera part adreçada al coneixement de les bases epistemològiques de l'ètica, un segon bloc dedicat a la identificació i l'anàlisi de les problemàtiques ètiques associades a la pràctica professional i una darrera part dedicada al raonament ètic i la presa de decisions a partir de l'anàlisi de casos i la simulació del funcionament d'un comitè d'ètica aplicada. Sobre la base d'una experiència de tres anys de funcionament d'aquest taller, ens proposem en aquest capítol una revisió del plantejament inicial del curs, tenint en compte l'oportunitat que suposa la necessària remodelació dels títols de grau per adaptar-los a l'Espai Europeu d'Educació Superior, el replantejament de les necessitats formatives dels estudiants i l'adequació de les metodologies docents a les directrius de Bolonya.

Amb aquesta finalitat, hem organitzat el capítol en cinc parts. En el primer apartat revisem quina és la presència de l'ètica professional en els actuals plans d'estudi de la titulació de Psicologia i, en concret, quina és la seva presència en els programes de les diferents assignatures que integren el currículum de grau a la UdG. Aquesta anàlisi constitueix un primer pas en la direcció d'anar definint un eix vertical de la formació ètica del psicòleg al llarg de la carrera, al final del qual se situaria el Pràcticum. D'altra banda, aquest primer apartat analitza també el paper de l'ètica en les propostes elaborades a escala estatal i autonòmica per a la definició del perfil del futur titulat de grau en Psicologia (ANECA, 2004, AQU, 2005) i fa esment del marc normatiu vigent que representen els codis deontològics que regulen la conducta

professional. En la segona part, es tracten les principals problemàtiques ètiques que perceben els professionals de la Psicologia en la seva pràctica quotidiana i es completen amb la visió dels estudiants de Pràcticum sobre aquestes problemàtiques a partir de l'anàlisi dels casos presentats durant els tres cursos consecutius en què s'ha dut a terme el taller d'ètica aplicada a la UdG. Aquesta anàlisi, juntament amb la revisió d'alguns models i experiències d'altres autors sobre la formació en ètica professional, que es tracta a la tercera part, permetrà detectar les necessitats formatives dels estudiants i poder dissenyar propostes docents ajustades a aquestes necessitats, que es tractaran en el quart apartat. Finalment, s'inclou un breu recull de recursos als quals poden adreçar-se els estudiants i els graduats quan han de decidir sobre qüestions relacionades amb l'ètica professional, rebre formació o bé si volen fer consultes relacionades amb la dimensió ètica de la seva pràctica professional.

2. El marc contextual de la formació en ètica professional dels estudiants de Psicologia

La formació en ètica en qualsevol titulació universitària és necessària i imprescindible i en el context del nou grau en Psicologia esdevé un element que, en comparació amb el perfil de formació anterior, adquireix encara més rellevància. És cert que el coneixement i compliment del codi deontològic és un requisit per a l'exercici professional i que forma part dels continguts formatius dels actuals plans d'estudi, però la formació en ètica, com a tal, hi és poc present (Colegio Oficial de Psicólogos, 2004; Del Río, Borda i Torres, 2003). Tanmateix, i a diferència de la formació que rep el psicòleg, dins de l'àmbit de les ciències de la salut, l'ètica i la deontologia constitueixen matèries amb entitat pròpia i amb una càrrega creditícia important. No deixa de ser paradoxal, per la proximitat de la psicologia a les ciències de la salut i pel seu perfil professional, que no hi hagi cap matèria o assignatura de caràcter obligatori dins dels actuals plans d'estudi que abordi, exclusivament o en part, l'ètica aplicada a l'àmbit professional de la psicologia:

«Esta ausencia, abrumadora, de una formación reglada en Ética profesional en las universidades públicas españolas, resulta un motivo de preocupación para una mayoría de profesoras que imparten docencia en la licenciatura de Psicología, pero también para los colegios profesionales. De hecho, nos consta que algunos profesoras incluyen en los programas de sus asignaturas algún tema sobre aspectos éticos, labor meritoria, pero a nuestro juicio insuficiente ya que, obviamente, no es posible disponer del tiempo necesario para exponer (y trabajar con los alumnos) tales contenidos con la intensidad necesaria» (Del Río i Miró, 2002, p. 15).

Pel que fa a la situació a la Universitat de Girona, si bé no hi ha una assignatura específica sobre ètica i/o deontologia, en algunes assignatures del pla d'estudis actual es preveuen activitats d'aprenentatge que hi estan directament relacionades. En alguns casos formen part del temari de l'assignatura (continguts teòrics) i en altres es tracta d'activitats que es desenvolupen dins les classes pràctiques. Concretament, i per posar alguns exemples, s'hi poden trobar: a primer curs, *Ètica i deontologia professional* a Introducció a la Psicologia, *Ètica en la investigació psicològica*

(aspectes ètics de la investigació amb humans, aspectes ètics de la investigació amb animals o el codi deontològic del psicòleg) a Mètodes i Dissenys d'Investigació en Psicologia I; a segon curs, *Aspectes ètics en la investigació qualitativa*, dins Mètodes i Dissenys d'Investigació en Psicologia II; a quart curs, *Garanties ètiques i científiques de la intervenció psicològica* a Fonaments i Tècniques d'Intervenció Psicològica de la Salut I; i a cinquè curs, *Garanties ètiques i científiques de la intervenció psicològica* a Fonaments i Tècniques d'Intervenció Psicològica de la Salut II"; *Rols i ètica professional* (marc institucional de la pràctica i serveis, rol professional i ètica) i *Demanda d'intervenció, legitimació i rols professionals* (intervenció i ètica) a Intervenció Psicosocial. Finalment, i també a cinquè curs, dins del pla de formació del *Pràcticum* hi ha un mòdul introductori a l'ètica aplicada. En tot cas, caldria afegir en relació amb el *Pràcticum* que els continguts o aspectes més importants del codi deontològic es repassen a la primera tutoria grupal que el coordinador d'estudis fa amb tots els alumnes, just abans de l'inici de l'estada al centre.

Malgrat que, com dèiem, al nostre país no hi ha hagut tradició, en altres països com Irlanda i el Regne Unit (vegeu el llibre blanc del títol de grau en Psicologia-ANECA, 2004) el coneixement i el respecte per l'ètica professional és una competència inclosa en els seus plans d'estudi. En el futur grau en Psicologia —tal com consta en el llibre blanc de l'ANECA—, i dins la proposta de continguts comuns obligatoris (troncalitat), hi ha una matèria que s'anomena Psicologia: Història, Ciència i Professió. Els continguts formatius mínims d'aquesta matèria, entre altres, inclouen «ètica i deontologia professional». D'acord amb aquesta proposta de formació, es considera que l'alumne ha de demostrar habilitats per «ajustar-se a les obligacions deontològiques de la Psicologia». Així doncs, es preveu una competència que s'inclou dins d'un apartat que s'anomena «Compromís ètic», amb el següent text: «conèixer i ajustar-se a les obligacions deontològiques de la Psicologia».

En la mateixa línia, pel que fa al perfil de formació elaborat per la Comissió de Treball de l'Agència per a la Qualitat del Sistema Universitari de Catalunya (AQU, 2005), es proposen les següents competències relacionades amb l'ètica:

Competències específiques:

Intervenció, mediació i tractament:

- Respondre i actuar de manera adequada i professional, tenint en compte el codi ètic i deontològic de la professió, en tots i cadascun dels processos d'intervenció.

Comunicació professional:

- Comunicar les pròpies valoracions de manera crítica i argumentada, tot respectant el compromís ètic que exigeix la difusió de coneixement psicològic.

Competències genèriques:

Professionals:

- Pensament crític i creatiu, amb capacitat d'indagar i d'adoptar un enfocament científic i ètic en els diferents àmbits de la professió.
- Respecte per les normes socials, organitzacionals i ètiques dins les activitats relacionades amb la professió.
- Que respecta i fa respectar el codi deontològic i actua de manera ètica en les activitats relacionades amb la seva actuació professional.

Si parem atenció a aquests continguts, és evident que bàsicament es fa referència al coneixement, el respecte i l'actuació professional d'acord amb el codi ètic i deontològic. No obstant això, potser cal anar més enllà. Tal com assenyalen Del Río, Borda i Torres (2003), la quasi-absència de formació en ètica professional en l'actual llicenciatura de Psicologia impedeix que alguns psicòlegs disposin dels recursos suficients per prendre decisions ètiques davant de dilemes ètics complexos amb què es poden trobar en la seva pràctica professional. En aquest sentit, i tal com remarquen aquests autors, cal una adequada i suficient formació en ètica i deontologia en el grau. En altres paraules, cal que l'estudiant desenvolupi competències professionals relacionades amb l'ètica que li permetin, com a futur professional de la Psicologia, resoldre els conflictes i dilemes ètics que, de ben segur, se li presentaran. Com assenjala l'EFPA «*el psicòleg ha d'estar especialment entrenat per abordar dilemes ètics dins de la comunicació oberta amb els seus clients, col·legues i terceres persones rellevants*» (Colegio Oficial de Psicólogos, 2004, p. 131).

Cada col·legi o col·lectiu professional elabora el seu codi deontològic. D'acord amb aquesta pauta, el Col·legi Oficial de Psicòlegs de Catalunya va aprovar el seu el novembre de 1989. Tal com es diu en el preàmbul, està destinat a servir com a regla de conducta professional en l'exercici de la psicologia en qualsevol de les seves modalitats. Més enllà de l'autonomia de cada país i/o comunitat autònoma, l'EFPA (European Federation of Psychologists' Associations), que agrupa els col·legis i les associacions professionals d'arreu d'Europa, té la responsabilitat d'assegurar que els codis deontològics de les associacions que en són membres estiguin redactats d'acord amb els següents principis:

Respecte pels drets i la dignitat de les persones

Els psicòlegs respectaran i promouran el desenvolupament dels drets, la dignitat i els valors fonamentals de totes les persones. Respectaran els drets dels individus a la privacitat, la confidencialitat, l'autodeterminació i l'autonomia, d'acord amb les altres obligacions professionals dels psicòlegs i la llei.

Competència

Els psicòlegs s'esforçaran a assegurar i mantenir nivells elevats de competència en el seu treball. Reconeixeran els límits de la seva competència personal i de la seva especialitat. Proporcionaran només aquells serveis i utilitzaran només aquelles tècniques per a les quals estan degudament qualificats per la seva formació o experiència.

Responsabilitat

El psicòlegs seran conscients de les responsabilitats professionals i científiques envers els seus clients, a la comunitat i a la societat en què treballen i viuen. Evitaran produir danys, seran responsables de les seves pròpies accions i s'asseguraran, tant com sigui possible, que els seus serveis no siguin mal utilitzats.

Integritat

Els psicòlegs promouran la integritat en la ciència, en la docència i en la pràctica de la psicologia. En aquestes activitats seran honestos, justos i respectuosos amb els altres. Intentaran aclarir els seus rols com a professionals i actuaran apropiadament d'acord amb aquests.

(Colegio Oficial de Psicólogos, 2004, p. 113-114).

Aquests principis o metacodi ètic, que han d'orientar la formació dels alumnes de Psicologia, planteja l'existència d'uns valors o una cultura professionals que l'alumne hauria d'integrar o assumir com a propis. En aquest sentit, i com suggereixen Handelsman, Gottlieb i Knapp (2005), l'ús d'un model d'aculturació pot ajudar a la socialització dels estudiants, especialment en l'adquisició d'una identitat ètica. Consideren que l'apreciació i implementació dels valors ètics, les estructures i els ideals de la psicologia constitueixen una cultura diferent a la de l'estudiant. Certament, hi ha una transició de la persona o individu cap a una nova situació «professional de la psicologia» que implica una nova cultura. Aquests nous valors culturals s'haurien d'assenyar en els quatre pilars assenyalats per l'EFPA: *a)* respecte pels drets i la dignitat de les persones, *b)* competència, *c)* responsabilitat i *d)* integritat. Cal, seguint Falender (2006), desenvolupar tant un sentit ètic personal com professional (és a dir, d'acord amb el codi deontològic) així com una formació que prepari per al futur professional per fer front a la complexitat que suposa la presa de decisions davant d'un problema ètic. En altres paraules, incloure l'ètica com una competència més dins del pla d'estudis de formació dels futurs psicòlegs. D'acord amb De las Fuentes, Willmuth, Yarrow i Weinberg (2003), la competència en ètica inclou coneixement, habilitats i valors d'ètica i llei. El coneixement fa referència al codi deontològic, a les lleis que regulen la pràctica professional, els estàndards i les pautes, etc. Les habilitats fan referència a la capacitat per aplicar coneixements i desenvolupar la pràctica professional, la capacitat per reconèixer qüestions ètiques i legals, plantejar qüestions ètiques i legals assertivament, etc. I, finalment, els valors i l'actitud inclouen el fet d'adoptar o adaptar el model ètic a la presa de decisions, aplicant el model amb integritat personal i sensibilitat vers el context, així com l'autovaloració i l'autoconeixement. Posteriorment, aquests continguts han estat reformulats per De las Fuentes, Willmuth i Yarrow (2005) considerant que els estudiants de postgrau han de ser capaços de demostrar habilitats per prendre decisions i mostrar comportaments èticament correctes i culturalment apropiats i raonats en diferents àrees (estudi de casos o *role playing* amb fins didàctics, en la seva interacció amb els companys de la facultat, usuaris, supervisors i amb les institucions o organitzacions amb les quals treballen i/o estudien).

Per altra banda, vivim en una societat canviant en la qual la diversitat i la multiculturalitat són un fet irreversible. Tal com assenyala el nou codi deontològic de l'APA (2002) és molt important reconèixer les diferències humanes, com ara l'edat, el gènere i l'ètnia. El codi, com ens recorden Pauline, Scott i Gamble (2006), emfatitza la responsabilitat de desenvolupar les habilitats requerides per ser competent, per treballar amb poblacions específiques o amb característiques idiosincràtiques. El coneixement de la cultura i les característiques culturals són de vital importància en el context terapèutic. En la mateixa línia, Pauline *et al.* també recorden la responsabilitat dels professionals per esdevenir competents en àrees emergents de la psicologia per tal de garantir un exercici professional adient en aquestes noves àrees.

En resum, i d'acord amb la necessitat d'incorporar i/o augmentar la formació en ètica dins dels nous plans d'estudi de psicologia, cal tractar quatre aspectes: l'ètica personal (els valors propis); el codi deontològic; les competències per detectar i saber tractar aquelles variables ètiques del client que cal tenir en compte i, finalment, les competències o habilitats personals per fer front als problemes ètics que planteja la pràctica professional, tenint present l'harmonització de cada un d'aquests. En aquest sentit el *Pràcticum* esdevé un context ideal per treballar tots tres aspectes. Com assenyalen Celluci i Heffer (2002), les experiències del *Pràcticum* proporcionen una oportunitat estructurada per reforçar l'aprenentatge dels aspectes ètics i un model apropiat de mètode de supervisió.

3. Problemàtiques ètiques que informen els professionals de la psicologia

En aquest apartat tractarem quins tipus de problemes ètics són els que amb més o menys freqüència afronten els psicòlegs en la seva pràctica professional. Abans de descriure les problemàtiques ètiques, és important assenyalar que un aspecte previ a tenir en compte és la dificultat de considerar determinades conductes o problemàtiques com a ètiques o no. Pensem que aquest aspecte és bàsic i complex, ja que els professionals no només s'enfronten a situacions amb dilemes ètics ben definits que han d'intentar resoldre sinó que, en determinades circumstàncies, el psicòleg pot dubtar de si es troba o no davant un problema ètic. Respecte d'aquest punt, no són gaires els estudis que informen sobre el grau en què els psicòlegs consideren ètiques o no ètiques determinades conductes o problemàtiques. En el nostre àmbit són molt poques les investigacions existents, i les poques que hi ha s'han centrat, bàsicament, en el coneixement que els alumnes de Psicologia posseeixen sobre determinats aspectes ètics. En un dels estudis (Borda, Del Río, Pérez i Martín, 2002) es preguntava als estudiants com actuarien i com creien que haurien d'actuar davant 16 escenes professionals que plantejaven situacions èticament problemàtiques. Doncs bé, en 12 de les situacions proposades, un 10% dels estudiants no va fer una comprensió i una anàlisi ètica de la situació apropiades, perquè van optar per la resposta «no ètica» tot i haver assegurat que actuarien d'acord amb les seves creences. En un estudi posterior, els mateixos autors (Del Río, Borda, Pérez, Martín i Torres, 2003) van observar les dificultats que tenien els subjectes en la identificació com a «no ètica» d'algunes de les sis situacions proposades, sobre tot les que feien referència

a les relacions d'amistat amb antics clients. A més, cal destacar que el coneixement previ del codi deontològic per part dels participants no va proporcionar l'orientació suficient per identificar i resoldre els problemes ètics derivats de l'establiment de relacions duals. Un altre dels estudis fets a l'entorn d'aquest tema (Del Río, Borda i Torres, 2003) es va centrar en la comprovació de la valoració ètica que fan els estudiants de Psicologia abans de començar el Pràcticum, i en la contrastació dels resultats amb estudis previs fets amb terapeutes professionals. Els resultats tornaren a mostrar la dificultat dels participants, en un 20% dels casos, en la seva valoració ètica davant determinades situacions.

A escala internacional un dels autors que més ha investigat sobre aquest tema és Kenneth S. Pope. Juntament amb altres autors, Pope va dur a terme el primer estudi empíric per comprovar el compliment de les normes ètiques entre els professionals de la psicologia (Pope, Tabachnick i Keith-Spiegel, 1987). En aquesta recerca, una de les més rellevants portades a terme sobre aquest tema, es va dissenyar un qüestionari de 83 conductes referides a temes com ara la *confidencialitat*, *competència*, *evitació de danys*, *evitació d'explotació*, *respecte*, *consentiment informat* i *igualtat social*. Entre altres qüestions, els participants havien de valorar aquestes conductes en dos aspectes: 1) fins a quin punt s'hi havien vist involucrats en la seva pràctica professional (podien valorar que la situació no era aplicable a la seva pràctica o valorar la seva ocurrència amb cinc opcions de resposta que anaven des de «mai» fins a «molt sovint»), i 2) fins a quin punt consideraven ètiques aquestes pràctiques (amb cinc opcions de resposta que anaven des de «indiscutiblement no ètica» fins a «indiscutiblement ètica»). En aquest estudi els resultats van mostrar, en primer lloc, que el comportament dels psicòlegs generalment era conseqüent amb les seves creences ètiques; en quatre casos aquesta coherència era una excepció, i en tres d'aquests quatre estava relacionada amb la confidencialitat: «*revelar dades confidencials de manera no intencional*», «*parlar d'un client (amb nom) amb els amics*», «*parlar de clients (sense noms) amb amics*», i la quarta excepció feia referència a «*proporcionar serveis fora de les àrees de competència*». Les conductes que es mostraven com a quasi universals van ser: «*Utilitzar revelacions personals com a tècnica terapèutica*», «*dir-li a un client que està enfadat/da amb ell/a*», «*permetre que un client et tracti de tu*», «*dirigir-se als client tractant-los de tu*», «*acceptar un regal que valgui menys de 5 € per part d'un client*», «*oferir o acceptar una encaixada de mans per part d'un client*» i, finalment, «*sentir atracció sexual per un client*». Els comportaments que apareixien menys freqüentment en la pràctica professional eren sobretot aquells relacionats amb contactes eròtics i sexuals amb els clients. Altres conductes poc freqüents estaven relacionades amb pràctiques financeres o de negocis com, per exemple, demanar diners prestats a un client, vendre béns o productes a un client, fer un regal valorat en més de 50 € a un client, iniciar negocis amb un client. Una altra de les conductes que apareix amb relativa poca freqüència és la de certificar hores de feina a un supervisat per esdevenir graduat o llicenciat que no han estat fetes. Encara que la major part dels participants van molt amb compte a fer una avaluació sobre la custòdia d'un nen sense veure'l, un 8,9% no ho fan. El criteri basat en el gènere dels clients per acceptar-los per dur a terme el tractament tampoc no és

gaire freqüent en la mostra estudiada. Dos comportaments que són poc freqüents, però que vulneren clarament els drets i el benestar dels clients, tenen a veure, per una banda, amb la confidencialitat dels clients; malgrat que la majoria de psicòlegs respecten aquesta confidencialitat, existeix un tant per cent no menyspreable (8,1%) que informen d'haver parlat d'un client (amb nom) amb els amics; per una altra banda, també és estrany que els psicòlegs facin teràpia sota la influència de l'alcohol, però un 5,9% informen d'haver-ho fet.

Com hem assenyalat al principi, un aspecte molt important a tenir en compte és la dificultat de jutjar determinades conductes com a ètiques o no ètiques. En el mateix estudi de Pope *et al.* (1987), els autors van identificar que 12 de les 83 conductes tenien un judici difícil, és a dir, més d'un 20% dels participants de l'estudi van respondre «no sé/no n'estic segur». Aquests comportaments van ser els següents: «dur a terme una tasca forense per honoraris contingents», «acceptar béns en lloc de diners com a pagament», «utilitzar substituïts sexuals amb els clients», «percebre un salari que és un percentatge dels honoraris dels clients», «evitar certs clients per por a veure's demandat», «enviar targetes de felicitació per les festes als clients», «proporcionar consell personal a la ràdio, TV, etc.», «mantenir fantasies sexuals amb un client», «estar sexualment atret per un client», «limitar les anotacions del tractament al nom, la data i els honoraris», «invitar els clients a "un dia obert en el lloc de treball"» i «permetre que un client acumuli una gran quantitat d'honoraris sense pagar». Com proposen els autors, cal desenvolupar guies pràctiques per als professionals relacionades amb aquests aspectes.

En l'estudi, al voltant d'un 90% dels participants van considerar 13 comportaments com a clarament no ètics. Aquests comportaments van ser: «involucrar-se en activitats eròtiques amb un client», «involucrar-se sexualment amb un supervisat clínic», «rebre diners per derivar els clients a algú», «fer negocis amb un client», «mantenir contactes sexuals amb un client», «vendre béns o productes a un client», «revelar dades confidencials de manera no intencional», «permetre que un client es despulli», «parlar d'un client (amb nom) amb els amics», «proporcionar serveis fora de les àrees de competència», «certificar hores de feina a un supervisat que no han estat fetes», «proporcionar teràpia sota els efectes de l'alcohol» i «despullar-se en presència d'un client».

Els comportaments considerats indiscutiblement ètics, o ètics en algunes circumstàncies, per més del 25% dels participants van ser els 39 següents: «fer-se amic d'un antic pacient», «no cobrar a un pacient per la teràpia», «anunciar-se en diaris o en altres mitjans similars», «limitar les anotacions del tractament al nom, la data i els honoraris», «elevant una queixa ètica (o denunciar) a un col·lega», «dir-li a un client que està enfadat/da amb ell o ella», «utilitzar un servei de tests computeritzats», «abraçar un client», «donar per finalitzada la teràpia si el client no pot pagar», «fer que els clients compleixin els tests (per exemple l'MMPI) a casa», «negar-se a deixar que els clients llegeixin les seves anotacions», «utilitzar una agència de cobrament per cobrar honoraris retardats», «trencar la confidencialitat si el client és un suïcida», «utilitzar revelacions personals com a tècnica terapèutica»,

«acceptar només clients homes o dones», «incrementar els honoraris durant el curs de la teràpia», «trencar la confidencialitat si el client és un homicida», «no permetre als clients tenir accés a les dades brutes d'un test», «permetre que un client acumuli una gran quantitat d'honoraris sense pagar», «acceptar béns, en lloc de diners, com a pagament», «trencar la confidencialitat per informar d'un abús infantil», «tractar de tu els clients», «plorar en presència d'un client», «percebre un salari que és un percentatge dels honoraris del client», «dir-li a un client que ens ha decebut», «utilitzar els serveis legals perquè un client pagui el que deu», «evitar determinats clients per por a veure's demandat», «permetre que un client et tracti de tu», «enviar targetes de felicitació per les festes als teus clients», «anar a un esdeveniment especial d'un client (per exemple, un casament)», «utilitzar l'hospitalització involuntària», «proporcionar consell personal a la ràdio, TV, etc.», «sentir atracció sexual per un client», «mantenir fantasies sexuals amb un client», «acceptar un regal que valgui menys de 5 € per part d'un client», «oferir o acceptar una encaixada de mans per part d'un client», «sentir atracció sexual per un client» i, finalment, «ajudar un client a elevar una queixa o denúncia contra un col·lega».

En un altre estudi posterior (Pope i Vetter, 1992), els 679 psicòlegs participants van proporcionar 703 incidents èticament problemàtics que es podien agrupar en 23 categories generals. Les categories, el tant per cent dels problemes i les temàtiques incloses en cada una d'aquestes categories són les següents:

- 1) *Confidencialitat* (18%). Els dilemes relacionats amb la confidencialitat implicaven aspectes sobre el risc actual o potencial per a terceres persones, informacions sobre abusos a nens, relatius a persones amb el VIH o amb SIDA; altres dilemes eren relatius a pacients que havien amenaçat o havien comès actes violents, i altres a la cura o a la revelació no intencional d'informació confidencial.
- 2) *Relacions interpersonalment conflictives, duals o amb límits poc clars* (17%). Aquests problemes descrivien incidents implicats en el manteniment d'una frontera clara, raonable i terapèutica al voltant de la relació professional amb el client.
- 3) *Fonts de pagament, plans, escenaris, mètodes* (14%). La majoria dels dilemes relacionats amb aquest grup se centraven en la cobertura de l'assegurança; una cobertura inadequada de clients amb necessitats urgents provocava forts dilemes ètics pels quals els terapeutes se sentien forçats a trencar les seves responsabilitats amb els clients o a ser menys honestos amb les assegurances.
- 4) *Escenaris acadèmics, dilemes docents i aspectes relatius a l'entrenament* (8%). Molts d'aquests problemes concernien a aspectes relatius a estàndards acadèmics laxos o poc exigents, altres mostraven la preocupació sobre la graduació d'estudiants no qualificats o sobre la discriminació acadèmica en base a la raça, el sexe o la incapacitat física.
- 5) *Psicologia forense* (5%). Alguns dels problemes descrits feien referència a aquells psicòlegs disposats a presentar fals testimoni en un judici, a l'estrès provocat per proporcionar el seu testimoni o per les preguntes dels advocats.

- 6) *Recerca* (4%). Els temes descrits en aquest apartat feien referència a les pressions o tendències que portaven a procediments o resultats de la recerca poc clars o confusos; altres es centraven en els drets dels participants, en el maltractament dels animals, en els recursos inadequats, en el desplaçament d'investigadors establerts per nous investigadors i en la dificultat de portar a terme una recerca.
- 7) *Conducta dels col·legues* (4%). Les conductes descrites feien referència a les relacions disruptives amb els col·legues (per exemple competitives), o dificultats en l'enfrontament amb col·legues implicats en comportaments no ètics o perjudicials.
- 8) *Temes sexuals* (4%). Relatius a les condicions en què les implicacions sexuals eren no ètiques.
- 9) *Avaluació* (4%). Els temes se centraven, per una banda, en l'accessibilitat dels tests o de les interpretacions informatitzades a aquelles persones no entrenades adequadament en la seva utilització; per una altra, a basar les conclusions en dades inadequades o ignorant importants fonts de dades.
- 10) *Intervencions qüestionables o perjudicials* (3%). Els dilemes que reflectien els participants estaven relacionats amb l'eficàcia, la legitimitat i la seguretat dels enfocaments de tractaments, modalitats o condicions.
- 11) *Competència* (3%). Els dilemes inclosos en aquesta categoria implicaven moure's en àrees sense una competència adequada o per la disminució de la competència pel temps o l'estrès.
- 12) *Codis i comitès deontològics* (2%). Aquí les descripcions es referien a la lentitud dels comitès, o la seva «presumpció de culpa» o «pels mètodes policials» que aquests utilitzaven, per la redundància a diferents escales (local, estatal, nacional), i pel conflicte potencial quan els membres estan en competència amb aquells que investiguen.
- 13) *Psicologia escolar* (2%). Els dilemes tendien a reflectir els esforços per actuar pels millors interessos dels estudiants malgrat la pressió de la direcció del centre.
- 14) *Publicacions* (2%). Aquests dilemes es referien bàsicament al fet de posar en les publicacions aquells que no s'ho mereixen i denegar-ho als qui s'ho mereixen.
- 15) *Ajudar els afectats des d'un punt de vista financer* (2%). Els participants feien arribar els seus dilemes respecte de com podien ajudar a adreçar les necessitats d'aquells que són pobres, que estan aturats o dels «sense sostre».
- 16) *Supervisió* (2%). Els problemes reflectits eren relatius als supervisors negligents o poc respectuosos.
- 17) *Anuncis i peticions* (2%). Els dilemes d'aquesta categoria explicitaven aspectes sobre com els professionals es presentaven ells mateixos o el seu treball al públic d'una manera falsa, errònia o qüestionable.

- 18) *Psicologia industrial i de les organitzacions* (1%). Els participants descriuen maneres en les quals el tractament interfereix amb els deures dels psicòlegs, especialment en aquells casos en què s'esperava del psicòleg que trenqués la confidencialitat respecte dels empleats per diferents motius.
- 19) *Temes mèdics* (1%). Les casuístiques eren diverses i estaven relacionades amb negligències mèdiques o millors tractaments sanitaris.
- 20) *Finalització* (1%). Els problemes identificats se centraven en la finalització o el seguiment apropiat d'un client.
- 21) *Etnicitat* (1%). Aquestes problemàtiques estaven relacionades sobretot amb les minories ètniques.
- 22) *Registres del tractament* (1%). Els dilemes expressats se centraven en la informació que havia de quedar registrada.
- 23) *Miscel·lània* (1%). Altres dilemes que no havien pogut ser categoritzats en els grups anteriors formaven part d'aquest grup, per exemple: mals consells psicològics donats a través de la ràdio.

Per finalitzar aquest apartat, volem fer especial èmfasi en la importància d'investigar en mostres del nostre àmbit aspectes relatius a quins són els dilemes que més freqüentment es troben els psicòlegs en el seu treball professional i quins són aquells comportaments que impliquen un judici ètic difícil. Això ens permetria dur a terme revisions i actualitzacions dels principis ètics i dels codis deontològics per tal d'adequar-los a les necessitats actuals dels psicòlegs.

4. Les problemàtiques ètiques plantejades pels estudiants

Amb l'objectiu de complementar la visió dels professionals, ens ha semblat pertinent analitzar quin tipus de problemàtiques ètiques perceben els estudiants de Pràcticum en relació amb el seu futur exercici com a psicòlegs. Aquesta anàlisi es basa en els casos presentats pels estudiants de Psicologia en el taller sobre ètica aplicada que cursen de manera obligatòria quan es matriculen del Pràcticum.

El primer aspecte que cal destacar sobre les problemàtiques ètiques plantejades pels estudiants en el mòdul d'introducció a l'ètica aplicada és la dificultat inicial que tenen de copsar les problemàtiques ètiques. En les primeres sessions, els alumnes manifesten clamorosament que la pràctica professional de la psicologia és plena de problemes ètics. Tot i això, quan se'ls demana que exposin exemples o casuístiques concretes d'aquestes problemàtiques, tenen moltes dificultats per trobar-les. I a alguns d'aquells que són capaços d'exposar situacions susceptibles de presentar dilemes ètics, els costa copsar i definir la problemàtica ètica que hi intueixen, la qual cosa fa que la problemàtica es manifesti únicament en termes de neguit o d'indignació davant, per exemple, situacions com ara unes condicions laborals que impedeixen dur a terme la feina correctament. Aquesta dificultat augmenta si se'ls requereix d'anomenar no pas casuístiques concretes, sinó àmbits o temàtiques genèriques susceptibles de problemàtiques ètiques, com per exemple el secret professional. En resum, els estudiants semblen altament sensibilitzats per les

qüestions ètiques de la professió que han escollit (el mateix terme *ètica* els desperta interès i inquietud), consideren que és un aspecte molt important a tenir en compte, que hi ha moltes problemàtiques ètiques que cal resoldre, però tenen dificultats per poder-les detectar i definir amb precisió, un pas imprescindible per abordar la solució de qualsevol problemàtica.

La segona qüestió que considerem destacable del mòdul d'introducció a l'ètica aplicada que s'ha impartit durant tres anys és la tipologia de les problemàtiques ètiques presentades pels alumnes. Al començament del mòdul es demana als estudiants que redactin un cas amb alguna problemàtica ètica de la pràctica psicològica, que han de lliurar abans de la darrera sessió. El cas pot reflectir una situació viscuda al lloc en què l'alumne fa les pràctiques¹, o un cas del qual ha tingut notícia, o fins i tot una situació inventada però que sigui prou plausible.

Abans d'esbrinar les casuístiques descrites pels alumnes és important fer una breu reflexió sobre el que podríem anomenar la intensitat i la qualitat d'aquestes problemàtiques. A grans trets, les problemàtiques d'ètica aplicada es poden mantenir en l'àmbit del que podríem anomenar «principis confrontats» o bé en l'àmbit dels «principis interrogats». Les problemàtiques plantejades en termes de «principis confrontats» solen caracteritzar-se pel fet que les diferents posicions que hi intervenen ja estan preses, per una mirada sense matisos i per un diàleg autoafirmatiu i apassionat que es planteja en termes de «blanc o negre», de «bé o malament», de «a favor o en contra» (per exemple, de la pena de mort, del divorci, de l'avortament, de l'eutanàsia o de la igualtat). Però quan els principis morals es contrasten amb les situacions concretes amb voluntat crítica i comprensiva, solen sorgir «zones de grisos» en les quals és difícil trobar la ratlla que separa allò que està bé d'allò que està malament i que obliguen a interrogar els principis morals en què ens movem. Aquest tipus de mirades són fruit d'un vol rasant que fa veure matisos abans imperceptibles i fa molt més difícil trobar la ratlla que separa el blanc del negre, la línia —necessària en moltes ocasions, cal no oblidar-ho— que ens assenyala que allò que encara es considerava bo ara ja ha deixat de ser-ho, o viceversa. En els problemes ètics que són fruit «dels principis interrogats», el diàleg se sol caracteritzar per la perplexitat, la inquietud i el dubte. És un tipus de diàleg que no només es du a terme amb l'altre, sinó també i principalment amb un mateix, que se sap esquinçat perquè, depèn de com s'ho mira, veu les coses d'una o altra manera. Doncs bé, gairebé totes les casuístiques que els alumnes han presentat aquests tres anys són problemàtiques que se situen en l'àmbit dels principis interrogats, en

1 No cal dir que s'exigia als alumnes redactar el cas de manera que no fos possible reconèixer persones ni institucions. Pel que fa a les institucions, seria fàcil que es produís un encreuament de dades entre el coneixement per part del professor, d'una banda, del lloc en què l'alumne fa el *Pràcticum* i, de l'altra, l'àmbit que descriu el cas presentat, la qual cosa possibilitaria que en cas de coincidir es pogués deduir la institució de la qual es parla. Per evitar això, el professor que corregeix els casos redactats pels alumnes no coneix ni té accés a la llista de *Pràcticums*, la qual cosa es garanteix no només amb el compromís, sinó també amb el fet que el professor no pertany al Departament de Psicologia.

aquesta zona de grisos i perplexitat, i no n'hi ha cap que ho faci en la defensa de principis confrontats. Ben segur que això cal atribuir-ho al fet que les classes s'han mogut sempre en l'àmbit dels principis interrogats, que és l'àmbit per excel·lència de l'ètica aplicada. Però com que el 90,7% dels alumnes eren dones i gairebé tots els exercicis tendeixen a una ètica de comprensió i empatia per la postura de l'altre, és a dir, a una ètica «de principis dialogats», no ens podem estar de recordar aquí les recerques de Carol Gilligan (1982), que contraposa (i relaciona amb el gènere) l'ètica de la justícia i els drets i l'ètica del cuidar i la responsabilitat.

Els resultats que es mostren a continuació són només descriptius d'aquest exercici. No se'n pot desprendre amb fiabilitat ni tan sols que siguin els tipus de problemàtiques ètiques que preocupaven als alumnes, perquè hi pot haver biaixos importants, com ara els exemples que pot haver posat el professor al llarg de les sessions. Tot i això, considerem que poden tenir un valor orientatiu.

Taula 1. Classificació de les problemàtiques ètiques plantejades pels estudiants en els casos presentats en el mòdul introductor de l'ètica aplicada.

CATEGORIA	Curs			TOTAL %
	2003-04 Casos	2004-05 Casos	2005-06 Casos	
1) Secret professional	13	10	27	31
2) Autonomia i consentiment informat	11	13	20	28
3) Protocols i pràctiques professionals	10	9	21	25
4) Interessos privats i possibles danys a tercers	3	2	1	4
5) Multiculturalitat	2	0	0	1
6) Altres	2	0	1	2
7) Inexistents, poc definits o irrelevantes	10	4	1	9
TOTAL CASOS	51	38	71	100

a) Secret professional

Del secret professional cal destacar les casuístiques que tenen a veure amb el dany a tercers i amb els peritatges. Pel que fa al dany a tercers, molts alumnes han plantejat la problemàtica de si cal o no informar quan en una relació terapèutica el psicòleg s'assabenta d'una situació que comporta un perjudici (que pot anar de lleu a molt greu) a una tercera persona. Per exemple, situacions en les quals el pacient té Síndrome d'Immunodeficiència Adquirida (SIDA) i no ho pensa dir a la seva parella; o que el pacient, major d'edat, és maltractat i no autoritza el professional a denunciar-ho o ni tan sols a intervenir-hi. Respecte dels peritatges, força alumnes han presentat casos de professionals de la psicologia que treballen en serveis de recursos humans i es veuen en una confrontació de fidelitats entre el compromís de procurar el bé de la persona sobre la qual se'ls demana el peritatge o d'acomplir l'encàrrec que l'organització els ha encomanat. Cap dels casos presentats que parlen de peritatges planteja el problema de l'avaluació i la psicoteràpia coercitiva (que

pertanyeria al grup de casuístiques que aquí hem agrupat sota el nom d'autonomia i consentiment informat).

b) Autonomia i consentiment informat

Les casuístiques presentades pels alumnes que d'una o altra manera tenen a veure amb l'autonomia de les persones i amb el consentiment informat són molt variades. La majoria dels casos, però, tracten de situacions en les quals el futur psicòleg es pregunta si cal o no respectar aquelles decisions preses per usuaris en situació de fragilitat i que els suposen o poden suposar un perill més o menys greu. Per exemple, casos de persones molt grans que desitgen viure soles, o persones que volen conèixer el seu diagnòstic, o persones amb anorèxia o bulímia que reclamen que se'ls respectin algunes decisions. També hi ha casos que plantegen un dilema entre l'ajuda a les persones i l'intrusisme en les dinàmiques familiars. Per exemple, si s'ha de respectar o no l'autonomia de persones menors d'edat o amb discapacitat intel·lectual en decisions que no suposen cap perjudici per a elles, ans al contrari, però a la qual els pares o tutors s'oposen; o situacions que es poden considerar de negligència per part dels pares; o casos que tenen a veure amb la sexualitat de persones amb discapacitat intel·lectual.

c) Protocols i pràctiques professionals

Hi ha un grup de problemàtiques ètiques que més aviat són fruit d'una mala praxi o del desconeixement de les possibilitats i els límits tecnocientífics de la professió. Gairebé la meitat de les casuístiques d'aquest grup relaten situacions de vincles afectius entre el psicòleg i el pacient, i van des de les possibilitats i els perills de pràctiques professionals que tenen en compte i cuiden les relacions humanes fins a situacions d'atracció, enamorament i fins i tot relacions íntimes. Altres fan referència a l'aplicació de teràpies l'eficàcia de les quals no ha estat demostrada i que respon més aviat a la intuïció o opinió subjectiva del professional, fins al punt que en algunes ocasions suposen un tracte vexatori per al pacient, per exemple actituds molt autoritàries. També hi ha algunes casuístiques que plantegen problemàtiques relacionades amb si es pot o no fer un informe que afecta terceres persones sense escoltar la seva opinió.

Algun cas planteja el fet, dolorós, de menors d'edat que han patit maltractaments o abusos sexuals i es veuen obligats a explicar-ho diverses vegades per exigències del procés judicial. En aquests casos, els estudiants es plantegen si han de col·laborar-hi, considerant que aquest procés està al servei de la justícia i no pas d'ajudar el menor.

d) Interessos privats i possibles danys

Les sis casuístiques que hem agrupat amb aquest nom tenen a veure amb situacions que plantegen el dubte de si el psicòleg ha de denunciar situacions de les quals té coneixement, que poden arribar a perjudicar d'alguna manera el pacient i que, si ho fa, li pot suposar un perjudici personal, per exemple l'acomiadament.

e) Multiculturalitat

Al llarg dels tres anys només s'han presentat dos casos que tractin el tema de la multiculturalitat. Un té a veure amb aquelles accions amb menors d'edat que, en cas de dur-se a terme, es poden considerar intrusisme o poc respecte a la cultura de l'usuari, i en cas de no fer-se, abandó de la tasca psicològica. L'altre té a veure amb la influència de la pròpia moral en el tractament a persones d'altres cultures i moral.

f) Altres

Dos dels casos tenen a veure amb el problema ètic de què fer davant persones que tenen necessitats específiques i en aquell moment no es disposa de cap servei que pugui atendre-les. El tercer cas està relacionat amb la justícia o injustícia que en l'àmbit escolar pot provocar la discriminació positiva a unes persones i a altres no.

g) Inexistents, poc definits o irrellevants

En aquest grup, que representa el 9% dels exercicis presentats, hi ha casos que són senzillament i clarament mala praxi professional. Altres en què l'estudiant exposa situacions que li generen malestar sense que sigui capaç de descriure i definir, si hi és, la problemàtica ètica. I altres que són problemàtiques ètiques que ja no corresponen a la nostra època, és a dir que tracten situacions o temàtiques respecte de les quals avui ja no hi ha dubte sobre quina orientació cal prendre perquè hi ha un acord moral absolutament majoritari i una legislació coneguda per a la majoria de les persones; per exemple, que s'han d'abordar solucions i denunciar casos de maltractament que atempten contra la integritat física i psicològica d'un infant. El fet que s'hagin anat reduint el nombre d'exercicis d'aquest grup podria deure's a la reacció del professorat d'explicar amb més detall què podem considerar problemàtiques ètiques i què no.

5. Necessitats i models de formació en ètica professional

Tal com hem posat de manifest en l'apartat 2, són moltes i variades les problemàtiques ètiques que enfronten els psicòlegs en la seva pràctica professional independent. Sovint, el coneixement del codi deontològic i de les normatives vigents no garanteix una identificació i una anàlisi acurada d'aquestes problemàtiques ni una presa de decisions ben fonamentada. Les situacions poden arribar a ser complexes, i sovint ho són, poden implicar principis ètics en conflicte o qüestionar els valors i normes personals del psicòleg. En aquests casos, es fa necessari disposar d'un entrenament adequat en ètica professional que pugui garantir que la persona és sensible a les problemàtiques ètiques que apareixen en el seu context professional, que és capaç d'identificar-les i definir-les, d'analitzar-les aplicant un raonament ètic rigorós i prendre decisions basades en un judici fonamentat. És obligació de les universitats, i de les facultats de Psicologia en particular, garantir aquest entrenament. Seria desitjable també que els col·legis professionals exigissin i acreditessin aquesta formació als seus col·legiats i que l'acreditació dels plans d'estudi universitaris tinguessin en compte la formació ètica com un requisit exigible a totes les institucions universitàries que oferissin la titulació de Psicologia. Estem segurs que aquest desig no trigarà gaire a ser una realitat i, per això, cal analitzar quin tipus de formació necessiten els nostres estudiants, de manera especial durant el Pràcticum, i quins models formatius s'estan aplicant en aquells centres universitaris que ja imparteixen aquesta formació, amb l'objectiu de desenvolupar una proposta ajustada a les necessitats i característiques del nostre context acadèmic i professional.

5.1. *Les necessitats formatives dels estudiants de Pràcticum*

Pel que hem vist en l'apartat anterior, els estudiants de cinquè curs tenen dificultats per copsar les problemàtiques ètiques pròpies de la pràctica professional i definir-les amb precisió. Aquest fet no és estrany malgrat el coneixement del codi deontològic, dels principis ètics fonamentals de la Psicologia i de l'entrenament previ en qüestions ètiques relacionades amb diverses assignatures de la carrera. Cal tenir en compte que els estudiants no tenen un coneixement suficient de la pràctica ni una formació teòrica en ètica que faciliti la consideració de la dimensió ètica en la seva anàlisi de les pràctiques professionals. Per tant, sembla necessari incorporar a la formació dels estudiants la capacitat d'integrar la perspectiva ètica en l'anàlisi de la pràctica que duen a terme al centre. Això implica el desenvolupament de la *sensibilitat per detectar i tenir en compte els aspectes ètics* de les situacions, relacions, pràctiques, omissions, etc., que tenen lloc al centre de pràctiques.

D'altra banda, tal com ha assenyalat Ford (1995), la pràctica quotidiana sovint exigeix del professional la capacitat de prendre decisions davant situacions complexes en les quals dos o més principis ètics poden semblar estar en conflicte. La presa de decisions en el terreny de l'ètica requereix d'un judici racional fonamentat que cal aprendre a desenvolupar. Per això és important incloure en els programes formatius l'ensenyament de la *capacitat de raonar èticament*, que prepari els estudiants per afrontar la presa de decisions ètiques amb garanties.

Creiem que aquests dos objectius haurien de constituir el nucli de la formació ètica en el Pràcticum i deixar per al nivell de postgrau el desenvolupament i l'aprofundiment de les aplicacions específiques del raonament ètic en la pràctica especialitzada dels diferents àmbits d'intervenció psicològica propis de cada postgrau. D'aquesta manera, nosaltres proposaríem seqüenciar la formació en ètica professional d'acord amb l'esquema de la taula 2.

Taula 2. Objectius formatius en ètica professional en els diferents nivells de l'ensenyament universitari de la psicologia.

NIVELL	OBJECTIUS FORMATIUS	JUSTIFICACIÓ
Primer curs	<ul style="list-style-type: none"> - Introducció de la dimensió ètica de l'actuació psicològica i la necessitat d'integrar la perspectiva ètica en la pràctica professional o de recerca. - Presentació del Codi Deontològic i dels principis ètics generals de la Psicologia. 	<ul style="list-style-type: none"> - L'ensenyament teòric no sembla adequat en els primers cursos perquè el desconeixement de les problemàtiques professionals pot dificultar la comprensió dels estudiants (Matthews, 1991) i, a més, acostumen a mostrar un baix interès per qüestions teòriques. McGovern (1988) proposa començar des de la familiaritat bàsica amb els principis ètics (per exemple, APA, EFPA, COP) i avançar cap a una comprensió filosòfica més complexa del seu significat.
Cursos posteriors de grau	<ul style="list-style-type: none"> - Introducció de qüestions ètiques rellevants vinculades a les temàtiques de les diferents matèries de la carrera: avaluació, recerca, intervenció, etc. - Vinculació de la dimensió ètica a l'actuació professional a partir de la pròpia experiència i reflexió en el marc de les pràctiques acadèmiques de cada matèria. 	<ul style="list-style-type: none"> - Aprenejatge experiencial (resultat d'un procés d'experiència concreta, observació reflexiva, conceptualització abstracta i experimentació activa), vinculat als diferents continguts i activitats d'aprenentatge de cada matèria. - Evidentment, el treball en cada assignatura exigeix una coordinació lliemda pel coordinador d'estudis per garantir que es tracten totes les qüestions rellevants en el conjunt d'assignatures del pla d'estudis, de manera integrada i seqüencial.
Pràcticum de grau	<ul style="list-style-type: none"> - Desenvolupament de la sensibilitat per detectar i tenir en compte els aspectes ètics de les actuacions professionals. - Inici de l'anàlisi de les problemàtiques ètiques en la pràctica professional i introducció a la manera de raonar èticament. 	<ul style="list-style-type: none"> - Identificar, definir i diferenciar problemàtiques ètiques en la pràctica professional. - Domini de la terminologia bàsica de la filosofia moral i dels principals corrents fonamentadors i metodològics actuals. - Iniciar-se en l'anàlisi de les problemàtiques ètiques de la professió a través de l'estudi de casos i de la metodologia dialògica. - Coneixement dels objectius, el funcionament i la metodologia dels comitès d'ètica aplicada.
Postgrau	<ul style="list-style-type: none"> - Anàlisi de les problemàtiques ètiques específiques dels àmbits d'intervenció de cada postgrau. 	<ul style="list-style-type: none"> - Aplicació del raonament ètic en àrees específiques a partir del coneixement de la complexitat de cada situació, de les disposicions legals, les normes i els valors culturals de cada context i de les tècniques específiques d'intervenció professional.

5.2. La percepció dels estudiants sobre la formació ètica en el Pràcticum

Tal com s'ha anat explicant en capítols anteriors, el Pla de millora del Pràcticum preveia la consulta a tots els agents implicats sobre diverses qüestions. En concret, en les vuit entrevistes fetes als estudiants se'ls va demanar l'opinió sobre la formació en ètica professional que rebien en el mòdul introductori a l'ètica aplicada que cursen de manera obligatòria quan es matriculen en l'assignatura.

L'anàlisi de contingut de les entrevistes efectuades als estudiants ha permès conèixer les seves percepcions, que podríem resumir en les conclusions següents:

1. Sembla que pels objectius del curs d'ètica la seva durada podria ser massa extensa:

«O sigui, està clar que on sempre treballes hi ha una part ètica que forma part de la teva feina, (...) però una cosa tan extensa d'un curs concret d'ètica, relacionat amb el Pràcticum, (...) vaig trobar que era massa extens² (...) Que és una part de la teva feina que has de tenir en compte, però... Ser conscient d'això està bé, però fer un curs concret sobre l'ètica aplicada i tal..., trobo que és massa (...)» (4D)

2. Pensen que part dels continguts del taller es referien a aspectes que ja s'han anat treballant al llarg de la carrera o qüestions de sentit comú:

«No sé, també vaig trobar que es plantejaven problemes que, una mica per sentit comú i per tot el que has treballat tots els anys al llarg de la carrera, ja més o menys saps que són problemes que te'ls pots trobar» (4D).

«Crec que més o menys podem saber tots què és l'ètica» (6F).

3. No entenen la necessitat d'un enfocament teòric i prefereixen continguts més aplicats:

«Era molt teòric (...) hi ha coses que està bé saber-les però d'aquí a una hora tampoc te'n recordes. Jo ho faria més aplicat, a part que també..., és també més interessant» (5E).

«(...) per ser un taller trobo que era molt teòric... L'ètica trobo que s'hauria de tractar des de casos i fer... El que vam fer..., que van ser unes xerrades d'ètica i llavors fer un simulacre de comitè ètic, jo crec que faria directament el simulacre del comitè ètic... No sé què passa amb les classes teòriques que a final de carrera ja estàs una mica..., no sé, estàs fent les pràctiques i suposo que et vols mullar una mica més, no? Vull dir, trobo que es pot treure molt més profit d'un debat que d'una classe teòrica. Donar una base teòrica, donar uns dossiers, qui se'ls vulgui llegir, que se'ls llegeixi, perquè és el de sempre, qui vol estudiar, estudia, i qui no, no; i llavors, a partir d'allò, doncs fer uns tallers, que la paraula taller suposi realment una pràctica, un debat, un intercanvi...» (6F).

«Molt més pràctic, bé, és que, clar, tant el mòdul d'ètica com les pràctiques han de ser pràctiques... Que plantegessin casos, o que te portessin gent per fer una miniconferència, que te fes una conferència sobre un aspecte ètic... Te queda molt més un referent pràctic i l'aprens més i te'n recordes molt més que si és teoria agafada així pels pèls, i que has de fer un treball, i que el fas, i igual te'n recordes perquè t'ha agradat molt el cas que has agafat, però igual ni te'n recordes.» (8H).

2 La introducció teòrica té una durada de quatre sessions de 90 minuts cada una.

4. Els costa veure la relació entre els continguts del taller i la pràctica diària al Pràcticum:
«en el moment tampoc li vaig veure la relació. Suposo que la tindrà, però no sé, va ser com introduir una cosa nova de cop i volta...»³ (4D).
«Jo ho faria més aplicat, a part que també és més interessant. A mi que m'expliqui història està bé però si em trobo amb un cas a la vida diària em quedo igual» (5E).
5. Consideren que l'ètica no hauria d'estar lligada només amb el Pràcticum i s'afegeix que fer-ho a cinquè és un curs inoportú perquè hi ha molta feina:
«...jo penso que l'ètica no ha d'estar lligada amb el Pràcticum, això per començar..., és això que no acabo d'entendre, o sigui, penso que és útil, que s'ha de treballar l'ètica des de la Psicologia, però no acabo d'entendre per què ha d'estar lligada al Pràcticum, perquè realment la correlació ètica-Pràcticum que s'ha fet aquí, era explicar un cas, que no feia falta ni que fos del Pràcticum» (7G)⁴.
«es pot fer com a curs que has d'anar-hi, es pot fer en un altre curs amb uns altres horaris, perquè tu ho saps que a cinquè és quan més de cul vas» (7G).
6. Quant a l'avaluació opinen que el taller no hauria de comptar en la nota del Pràcticum i que no se li hauria de donar tanta importància:⁴
«Penso que se li dóna massa importància; no crec que per suspendre això de l'ètica et puguin suspendre el Pràcticum, i que, no sé..., hauria de ser més flexible, però, bé...» (7G).

Dels resultats de les entrevistes es pot concloure que potser no hem sabut explicar bé als estudiants la importància de l'ensenyament formal de l'ètica i la necessitat d'un enfocament teòric basat en la filosofia moral que permeti un enquadrament fonamentat del raonament i la presa de decisions ètiques. Aquest enfocament és el que suggereixen tots els estudis sobre aquesta qüestió que hem consultat i els diferents models i propostes formatives que s'estan desenvolupant arreu de les facultats de Psicologia que treballen aquest tema. Ens ocuparem d'aquests models en l'apartat següent però és evident que, amb independència de la convicció que aquest ensenyament teòric s'ha de continuar oferint, si volem que sigui eficaç caldrà també un treball de sensibilització amb els estudiants perquè n'entenguin i valorin la necessitat i la importància. Pensem que perquè s'assoleixin els objectius pretesos serà tan important la feina prèvia d'introducció al curs com el curs mateix. En qualsevol cas, queda clar que hi ha molta feina a fer en aquest terreny. Per una altra banda, una

3 Tots els estudiants saben abans de matricular-se que el mòdul introductori a l'ètica aplicada és obligatori i el coordinador d'estudis ho explica en totes les reunions de preparació del Pràcticum.

4 Des del curs 2006-07 el taller d'ètica suposa el 15% de la qualificació final de Pràcticum; en cursos anteriors en suposava el 20%.

de les demandes més generalitzades entre els estudiants fa referència a un contingut més aplicat de les assignatures i els cursos que duen a terme i, en relació amb aquest punt, l'altra qüestió que plantegen és la necessitat de vincular més el taller d'ètica a la pràctica psicològica.

5.3. Els models i les experiències de formació en ètica professional

L'ensenyament de l'ètica professional a la universitat només és possible dins un marc global de responsabilitat i compromís social de les institucions d'educació superior amb la promoció dels valors ètics i morals, la implicació en el desenvolupament dels estudiants i de la societat de la qual formen part. En aquesta línia, algunes iniciatives com la *Conferència Internacional sobre les Dimensions Ètiques i Morals per a l'Educació Superior i la Ciència a Europa*, patrocinada per la UNESCO a través del Centre Europeu per a l'Educació Superior (UNESCO-CEPES) i per l'Acadèmia Europea de les Arts, les Ciències i les Humanitats (EAASH) (Sadlack & Ratajczak, 2004), així com la *Iniciativa Interamericana de Capital Social, Ètica i Desenvolupament* del Banc Interamericà de Desenvolupament (BID) i l'Organització d'Estats Americans (OEA) (Oppel, Piazzè i Wagenberg, 2005), han fet èmfasi en la necessitat de superar els enfocaments excessivament restringits o estrets en l'ensenyament de l'ètica, com per exemple cursos monogràfics que es poden considerar com un «pegat» que porten a l'aïllament o la «guetització» de l'ètica en els currículums universitaris.

Prenent com a punt de partida aquestes recomanacions, hem revisat alguns models i experiències d'altres autors i universitats que ens han servit de base per al disseny de la proposta formativa que desenvolupem en aquest capítol. Principalment hem centrat la revisió en la identificació i definició dels objectius formatius que han d'assolir els estudiants de *Pràcticum*, els models de formació, les estratègies docents i les activitats d'aprenentatge més adients per a l'assoliment dels objectius.

La primera conclusió clara que es desprèn de la revisió de la literatura efectuada és que ens trobem en un moment de definició i construcció de models i propostes formatives integradores en ètica professional, fruit de la constatació de la poca presència d'aquesta matèria en els currículums universitaris de Psicologia. Es podria resumir la situació actual afirmant que existeix poca recerca sobre la formació en ètica, poc debat sobre el tema, molta confusió sobre com integrar aquesta matèria en el currículum, com ensenyar-la i com avaluar-la, escassa formació del professorat per impartir-la, poc compromís dels departaments universitaris a impulsar-la i poca implicació dels col·legis professionals a exigir-la als col·legiats. Tanmateix, diferents revisions sobre la situació de la formació ètica a les universitats nord-americanes (Fine i Ulrich, 1988; Haas, Malouf i Mayerson, 1988; Handelsman, 1986), australianes (Davidson, Garton i Joyce, 2003) o espanyoles (Del Río, 2005; Del Río i Miró, 2002), han contribuït a estimular el debat i al desenvolupament d'iniciatives adreçades a l'elaboració de propostes que preveuen la formació ètica al llarg del currículum i de manera seqüencial, atenent a les diferents competències que haurà d'assolir l'estudiant en cada moment (De las Fuentes, Willmuth i Yarrow, 2005).

Malgrat l'existència d'una certa confusió sobre què, com i quan ensenyar ètica en el títol de grau, i de manera específica en el Pràcticum, sembla haver-hi un cert consens a l'entorn d'una aproximació que tingui en compte dos enfocaments complementaris:

- 1) Un model basat en la necessitat d'un ensenyament formal de l'ètica professional, d'acord amb el qual:
 - L'entrenament formal millora l'habilitat per analitzar les problemàtiques ètiques, el pensament crític i la presa de decisions a curt i mitjà termini. Existeix suficient evidència empírica sobre els beneficis d'un ensenyament formal de l'ètica (Davidson *et al.*, 2003).
 - L'ensenyament informal o vicari de l'ètica no garanteix la competència ètica dels graduats. No és assenyat suposar que els estudiants aprendran per osmosi o per imitació, simplement pel fet d'estar exposats a models professionals exemplars o pel fet d'estar presents quan es discuteixen qüestions ètiques (Del Río i Miró, 2002). D'acord amb Handelsman (1986), l'ensenyament informal no pot garantir que es tractin totes les problemàtiques ni proporciona directrius o guies per resoldre els problemes que es puguin plantejar en el futur.
 - El coneixement dels codis deontològics i dels principis ètics no és suficient per avaluar situacions i prendre decisions ètiques perquè, sovint, els principis tenen un caràcter general i són massa ambigus i perquè, d'altra banda, en qualsevol situació sovint és aplicable més d'un principi ètic general (Del Río, 2002). Com assenyala Ford (1995), seguir els principis ètics de manera rigorosa no assegura una pràctica ètica; primer, perquè un no té manera de determinar quina rellevància té un principi en un context específic i, segon, perquè acceptar un principi generalment implica violar-ne un altre també rellevant amb el qual entra en conflicte.
- L'entrenament formal hauria d'incloure:
 - Un enquadrament teòric que permeti contextualitzar i vincular la presa de decisions en la pràctica professional amb el marc de la filosofia moral, que es podria concretar en l'estudi de les principals teories ètiques actualment existents (utilitarisme, deontologia, ètica discursiva, individualisme, comunitarisme, ètica del cuidar...), amb l'objectiu de facilitar la comprensió dels estudiants sobre els mètodes disponibles per justificar les diferents posicions ètiques (Fine i Ulrich, 1988; Ford, 1995).
 - Una introducció als principis ètics i al raonament ètic derivats dels marcs teòrics i l'entrenament en la utilització de les metodologies específiques de raonament ètic, solució de problemes i presa de decisions ètiques (estudi de casos, vinyetes, dilemes, incidents crítics, *role-play*).

- L'aplicació del raonament ètic a la pràctica professional i a la resolució de problemes en els diferents àmbits d'intervenció professional (salut, educació, etc.).
- El reconeixement del fet que la qualitat del raonament ètic és tan important com el resultat concret de la decisió que es pren en l'anàlisi dels dilemes morals.
- Un examen dels principis i valors personals i professionals.
- El desenvolupament de la capacitat de consultar amb altres sobre les qüestions ètiques que apareixen en la pràctica professional.
- A més, els cursos haurien d'ajudar els estudiants a ser més sensibles als dilemes ètics complexos involucrats en el camp de la psicologia i els camps afins (Del Río i Miró, 2002; Plante, 1995).

Tal com han assenyalat Davidson *et al.* (2003), aquesta proposta s'hauria de veure com un procés de formació seqüencial i progressiva, en què es combinessin classes teòriques amb metodologies actives de presentació i resolució de casos, dilemes, etc., que han demostrat ser més eficaces que la simple exposició a la instrucció directa mitjançant classes magistrals.

- 2) La proposta d'un model d'aculturació per a la formació ètica en el Pràcticum (Gottlieb, Handelsman i Knapp, 2002; Handelsman, Gottlieb i Knapp, 2005):

Sobre la premissa que l'ètica no es pot ensenyar en un únic curs o a través d'un modelatge simple, aquest enfocament entén la formació ètica com un procés de socialització i d'aculturació, a través del qual l'estudiant desenvolupa un sentit d'identitat professional i ètica quan entra en contacte amb la cultura professional, primer a la facultat i després al centre de pràctiques (Handelsman, Gottlieb i Knapp, 2005). Es tracta d'un procés que posa en contacte els valors i normes dels estudiants amb els obstacles i reptes de la pràctica i els sistemes de valors professionals que interactuen en els contextos professionals on té lloc aquesta pràctica.

Seguint el plantejament de Berry i Sam (1997), Gottlieb, Handelsman i Knapp (2002) entenen l'aculturació com un procés d'adaptació que inclou dues variables o dimensions i pot donar lloc a quatre estils possibles o tipus d'adaptació. Les dues variables són: a) la continuïtat cultural (la identificació amb la cultura d'origen, que remet l'estudiant a la qüestió de si val la pena continuar mantenint la pròpia identitat i característiques culturals); i, b) el contacte i la participació (referida al nivell d'identificació amb la cultura adoptada i tracta de respondre a la qüestió de si val la pena relacionar-se amb la societat dominant, en aquest cas la professió). En funció del grau (alt o baix) d'identificació amb la cultura d'origen i amb la nova cultura, s'obtenen quatre estratègies o estils d'aculturació:

- **Integració:** Descriu l'estratègia dels estudiants que s'identifiquen amb totes dues cultures, mantenen valors importants de la seva cultura d'origen però

també adopten aquells que els ofereix la nova cultura professional (per exemple, el codi deontològic).

- **Assimilació:** L'estudiant pot adoptar els valors de la professió i abandonar els seus principis i valors personals d'origen, la qual cosa pot resultar en una pèrdua dels referents morals propis.
- **Separació:** Representa una alta identificació amb la cultura d'origen i una baixa identificació amb els nous valors professionals compartits en l'àmbit de la Psicologia.
- **Marginació:** Aquesta estratègia implica una baixa identificació amb ambdues cultures i pot portar a un estat d'alienació en el sentit que l'estudiant no ha desenvolupat un sentit moral personal però tampoc ha interioritzat les qüestions relatives a l'ètica professional. Seria el cas, per exemple, d'aquells que consideren els codis deontològics com a sistemes normatius arbitraris i opressius que cal seguir només per tal d'evitar sancions.

A partir d'aquest model inicial, Handelsman, Gottlieb i Knapp (2005) proposen tenir en compte els valors personals i la cultura d'origen dels estudiants durant el procés de socialització que implica el Pràcticum, atendre a la distància cultural entre els valors dels estudiants i la cultura professional i a les formes d'entrenament i els models als quals se'ls exposa. Entenem, però, que aquestes recomanacions serien extensives a tota la carrera.

Està clar que el model d'aculturació pressuposa l'existència d'«una» cultura professional, malgrat que els autors mateix reconeixen que la cultura de la psicologia és «complexa» i «plural». Tot i així, consideren que existeixen valors consensuats, tradicions i rituals compartits que conformarien aquesta cultura professional. Esmenten, concretament, el pensament científic, el reconeixement de la complexitat del comportament, la pràctica basada en l'evidència, la cerca de la veritat, l'aprenentatge al llarg de la vida, el compartir el coneixement, la millora social, la tolerància per la diversitat, la justícia social i la tradició d'ajut i cura característica de la psicologia. Ja hem vist, de totes maneres, que existeixen molts aspectes de la pràctica professional en què els professionals mateix no coincideixen en les seves valoracions ètiques, tal com han posat de manifest els estudis de Pope *et al.* comentats anteriorment. Creiem que aquesta diversitat de criteri és un element a tenir en compte en la formació dels estudiants.

Els autors estan convençuts que l'entrenament en ètica a través d'un model d'aculturació comportaria menys infraccions en el futur en la mesura que els principis i les regles morals estarien incardinades amb el sistema de valors i les xarxes professionals de l'estudiant. D'aquesta manera, aquest se

sentiria menys alienat, més integrat i estaria més preparat per dur a terme un raonament ètic independent.

Les propostes formatives que es desprenen del model consisteixen a proporcionar ajut a l'estudiant per dur a terme la transició cap a un nou sistema de valors evitant l'adoctrinament, explorant la distància entre els valors propis i la cultura professional i respectant el fet que el procés d'integració és un procés de desenvolupament que comporta tensions i estrès. Proposen algunes tècniques que poden resultar útils tant per als tutors de facultat com per als tutors de centre que fan la supervisió directa dels alumnes:

- Qüestionar als estudiants sobre quines han estat les activitats professionals més sorprenents, xocants, o contraintuïtives que han experimentat fins al moment, o què és el que no s'esperaven del fet de ser o de convertir-se en psicòlegs.
- Promoure la reflexió sobre els propis valors, tradicions morals, i cultura ètica abans o mentre s'aprenen els nous codis i es discuteixen casos pràctics.
- Escriure una autobiografia ètica en la qual expliquin com han arribat a construir la seva noció actual sobre el que significa ser un professional ètic.
- Fer etnogrames o genogrames ètics en els quals l'estudiant explora l'orientació moral dels membres de la seva família o altres persones significatives en la seva vida.

Aquests exercicis poden ajudar l'estudiant a comprendre els propis principis morals implícits, la qual cosa li pot fer més fàcil apreciar els principis filosòfics que hi ha darrere dels codis deontològics i el fet que el sentit comú, en relació amb la moral, no és una base suficient per a una conducta ètica en moltes situacions professionals.

6. Proposta de formació en ètica professional en el Pràcticum

Durant el curs 2003-04 es va proposar com a part del Pla de millora del Pràcticum la formació dels estudiants en ètica. A tal efecte es va dissenyar un mòdul taller introductori que hom havia de cursar obligatòriament quan es matriculava d'aquesta assignatura. L'enfocament d'aquest taller és el que apareix en la taula 3.

Taula 3. Continguts, metodologia i objectius específics del Mòdul introductor i a l'ètica aplicada per als estudiants de Pràcticum.

CONTINGUTS	METODOLOGIA	OBJECTIUS ESPECÍFICS
<p>SESSIÓ 1</p> <ul style="list-style-type: none"> - Presentació del mòdul. - Presentació, per part del professor, de casos típics amb problemàtiques ètiques. - La distància entre els principis morals o els codis deontològics i la pràctica: l'ètica aplicada com un segon nivell de resposta. - S'emplaça els participants a començar a pensar i redactar un cas, si és possible a partir de l'experiència del Pràcticum, que plantegi una problemàtica ètica. Només s'aborda la problemàtica, sense les possibles respostes. L'extensió aproximada és de 8.000 caràcters. L'alumne disposa dels models comentats que figuren en l'Informe. 	<p>Presentació del cas o dels casos.</p> <p>Explicació.</p> <p>Diàleg.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Que els participants se submergeixin en la perplexitat i la dificultat d'una o diverses problemàtiques ètiques i que palpïn la necessitat d'un coneixement específic (filosofia moral) i d'un mètode (els propis dels Comitès d'Ètica) per emprendre'n la solució. 2. Aconseguir diferenciar les problemàtiques ètiques d'altres tipus de problemàtiques.
<p>SESSIÓ 2</p> <ul style="list-style-type: none"> - Els principals conceptes de la filosofia moral: fonamentació, moral, moral cívica, monisme moral, politeisme axiològic, subjectivisme, relativisme, pluralisme moral, ètica, ètica aplicada, ètica mínima i ètica màxima, ètica formal i ètica material, deontologia... 	<p>Explicació i diàleg.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 3. Que els participants coneguin i s'aprofint del lèxic filosòfic que permet tractar les problemàtiques ètiques i participar en el debat de la comunitat científica.
<p>SESSIÓ 3</p> <ul style="list-style-type: none"> - Els principals corrents contemporanis davant del fet moral: ètiques més o menys kantianes i postmodernitat. 	<p>Explicació i diàleg.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 4. Que els participants coneguin els principals temes de debat i de confrontació que, avui, conformen el panorama de la filosofia moral i que afecten, es vulgui o no, qualsevol persona o comitè que tracta una problemàtica ètica.
<p>SESSIÓ 4</p> <ul style="list-style-type: none"> - Els comitès d'ètica aplicada: breu història, experiències i metodologia per al tractament de casos. Diferències entre un comitè d'ètica assistencial, un comitè deontològic i un comitè d'ètica d'investigació clínica. 	<p>Explicació i diàleg.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 5. Que els participants tinguin un coneixement bàsic de la gènesi dels comitès d'ètica aplicada (el perquè de la seva creació i els àmbits on han reeixit) i, sobretot, dels procediments que s'han establert per abordar la solució de problemàtiques molt controvertides.
<p>Entre la 4a i 5a sessió:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Els alumnes lliuren el cas redactat. - El professor llegeix els casos lliurats pels participants i en selecciona aquell que serà tractat a la cinquena sessió. - El professor elabora, si cal, un dossier de suport (artícles que tractin el tema escollit i resolucions de comitès d'ètica, si hi són). - S'envia per correu electrònic el cas seleccionat i el dossier. - S'obre el període de «candidats al Comitè d'Ètica Aplicada» de la cinquena sessió. - Els participants llegeixen i treballen el cas seleccionat i, si hi són, els materials del dossier de suport. - Selecció dels membres del Comitè d'Ètica Aplicada. La selecció es farà atenent al seu perfil (amb l'ajuda dels professors del Departament). Si falten candidats, els nomena el professor. L'alumne redactor del cas seleccionat en serà membre. - Es comunica als alumnes les persones que han estat seleccionades. 	<p>Anàlisi i redacció individual.</p> <p>Lectura i reflexió.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 6. Copsar, diferenciar, situar, plantejar i definir per escrit una problemàtica ètica. 7. Seleccionar el cas que servirà per al simulacre de sessió d'un comitè d'ètica. 8. Seleccionar el cas que servirà per al simulacre de sessió d'un comitè d'ètica. 9. Assajar, a petita escala, les tasques prèvies a la reunió d'un comitè d'ètica aplicada o del procés de tractament d'una problemàtica ètica. 10. Constitució del Comitè d'Ètica Aplicada.
<p>SESSIÓ 5</p> <ul style="list-style-type: none"> - Anàlisi del cas seleccionat seguint els procediments, a petita escala, d'un comitè d'ètica aplicada. La resta del grup hi assisteix com a observadors. - Es lliura l'enquesta de valoració del mòdul. <p>Després de la sessió 5:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Els participants redacten l'anàlisi i les conclusions del cas. 	<p>La pròpia d'un comitè d'ètica aplicada.</p> <p>El professor exercirà la funció de moderador i secretari del Comitè.</p> <p>Reflexió i redacció.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 11. Assajar, a petita escala, les tècniques i dinàmiques d'un comitè d'ètica aplicada o del procés de tractament d'una problemàtica ètica. 12. Assajar els processos d'un comitè d'ètica aplicada o de tractament d'una problemàtica ètica. 13. Avaluació dels coneixements assolits i de la capacitat d'anàlisi.

L'experiència d'aquests anys ha posat de relleu que aquest enfocament presenta uns punts forts i uns punts febles que ja hem anat assenyalant al llarg de l'exposició i que es concreten a continuació:

Punts que es considera convenient mantenir:

- El mòdul preveu una aproximació teòrica als principis de la filosofia moral, necessaris per fonamentar de manera rigorosa qualsevol decisió ètica, tal com recomanen els experts en l'ensenyament de l'ètica professional (Fine i Ulrich, 1988; Ford, 1995; Handelsman, 1986).
- Aquesta formació és impartida per un expert en filosofia moral i ètica aplicada, tal com també recomanen els experts.
- Es preveu com a objectiu aprendre a identificar les problemàtiques ètiques i es treballa l'anàlisi d'un cas pràctic, el procés de raonament ètic modelat pel professor, i la simulació d'un comitè d'ètica aplicada a l'estil dels que els estudiants coneixeran al llarg de la seva vida professional.

Punts a revisar:

- No s'aconsegueix que els estudiants entenguin la importància d'un coneixement filosòfic més teòric perquè el veuen abstracte i descontextualitzat de la pràctica psicològica.
- Els estudiants troben a faltar més proximitat dels temes que es treballen al taller amb el món de la psicologia.
- El mòdul queda massa desvinculat de l'activitat quotidiana i del seguiment del Pràcticum.
- El fet que els estudiants plantegin un cas sobre la pràctica ha aixecat alguna susceptibilitat per part d'algun centre que veia qüestionada la seva activitat professional, tot i que s'ha garantit l'anonimat en tot moment.

A partir d'aquestes consideracions, la proposta de millora ha consistit en una redefinició de la formació que inclou tres *elements bàsics*:

- La integració de la formació ètica del Pràcticum en un disseny progressiu de l'ensenyament de l'ètica de manera global en el currículum de la titulació de grau.
- L'apropament dels continguts del taller al món de la pràctica psicològica com demanen els estudiants, bo i mantenint l'enfocament teòric que considerem totalment necessari.
- La incorporació de la formació ètica a tot el procés de tutories i seguiment de l'estudiant al llarg del Pràcticum, de manera que el taller no sigui percebut com un element aïllat i desvinculat de la pràctica al centre i de la reflexió global sobre la pròpia formació com a professionals.

D'acord amb aquestes premisses, s'han definit com a *objectius fonamentals del Pràcticum* el desenvolupament de les següents competències:

- a) La sensibilitat per detectar i tenir en compte els aspectes ètics de les situacions, relacions, pràctiques, omissions, etc., que tenen lloc en la pràctica professional (identificació i formulació de problemes i conflictes ètics).
- b) La capacitat de raonar èticament i prendre decisions ètiques amb garanties, a partir del coneixement dels principis i les normes de la professió, la reflexió i el raonament ètic fonamentat.

Per tal d'assolir els objectius, s'han considerat dues *línies d'actuació* integrades en un model complementari d'ensenyament formal i aculturació vinculada a l'ensenyament formal:

- 1) Ensenyament formal i redefinició del mòdul introductor i a l'ètica aplicada:
 - Introducció al taller d'ètica (una hora i mitja). En aquesta primera sessió es proposa fer una breu descripció de la justificació i els objectius del taller i treballar a partir del qüestionari de Pope, Tabachnick i Keith-Spiegel (1987) per què els estudiants prenguin consciència que l'ètica: *a)* no és una qüestió de sentit comú, sinó que sovint és difícil identificar les problemàtiques ètiques; *b)* que no sempre hi ha consens sobre les decisions a prendre; *c)* que de vegades el raonament ètic entra en conflicte amb els propis valors; *d)* que els codis deontològics de vegades no són suficients per orientar l'acció, etc. Per impartir aquesta sessió s'ha designat un coordinador general del mòdul, amb formació en psicologia i filosofia.
 - Principals conceptes de filosofia moral (tres hores). Es manté l'enfocament teòric de la primera part del taller, a càrrec d'un especialista en filosofia moral i ètica aplicada (Fine i Ulrich, 1988).
 - La dimensió juridicolegal de l'ètica professional (tres hores). S'ofereix una perspectiva legal, a càrrec d'un magistrat especialista en el tema, perquè l'estudiant tingui presents les implicacions legals de les actuacions professionals.
 - Exemplificació de casos reals per part de professionals externs (quatre hores i mitja). S'invita tres professionals externs a presentar els seus casos pràctics i modelar el procés d'identificació de la problemàtica, el procés de raonament ètic, la presa de decisions i les implicacions que la resolució del cas ha tingut per a ells com a professionals, per al centre o per als usuaris. Aquesta sessió pretén acostar l'estudiant a la pràctica real i a les problemàtiques que experimenten els professionals de la psicologia en el dia a dia amb la finalitat que siguin més sensibles als dilemes ètics complexos implicats en el camp de la psicologia (Del Río, 2005).

- Explicació del funcionament i simulació d'un comitè d'ètica aplicada sobre un cas proposat pel professor (quatre hores i mitja). No es demana als estudiants que proposin un cas real del seu centre de pràctiques sinó que tots treballen sobre un mateix cas.
- Anàlisi i reflexió final (una hora i mitja). Dirigida pel coordinador del taller.

2) Aculturació de l'estudiant:

Reflexió continuada sobre la dimensió ètica de l'actuació professional a través del diari de camp i la discussió amb els tutors de centre i facultat sobre la base d'incidents crítics, casos concrets, dubtes, etc., en la línia suggerida per Villegas (2003, cfr. Del Río, 2005) de reflexió sobre els valors socials, culturals, personals i interpersonals, així com el desenvolupament d'actituds de compromís moral conseqüents amb els valors adoptats. El diari de camp constitueix una bona eina per explorar les dimensions ètiques de la pròpia actuació, les eleccions ètiques que es prenen durant la pràctica professional i la seva justificació.

El paper del tutor de facultat és fer d'enllaç entre les dues aproximacions —l'ensenyament formal de l'ètica a la Facultat i el procés d'aculturació al centre. El tutor de centre, per la seva banda, ha d'ajudar a aclarir i modelar el judici ètic i subratllar els principis ètics implicats en cada cas o situació de la pràctica quotidiana. Es tractaria fonamentalment de facilitar el desenvolupament de la sensibilitat cap a les problemàtiques ètiques i les implicacions de les accions professionals, millorar la capacitat d'identificar aquestes problemàtiques i la competència per raonar èticament, estimular la determinació d'actuar èticament i ensenyar la tolerància a l'ambigüitat en la presa de decisions ètiques en oposició a un adoctrinament sobre allò que està bé o malament (Corey, Corey i Callahan, 2005). En aquesta línia, Celluci i Heffer (2002) suggereix una sèrie de recomanacions que poden ser útils als tutors de centre en la seva tasca:

- Proporcionar i discutir el codi deontològic i altres normatives, disposicions, etc., amb els alumnes.
- De manera regular, modelar el raonament ètic verbalitzant la presa de decisions ètiques, assajar la solució de problemes ètics, i aplicar estàndards ètics de conducta als casos que es treballen.
- Proporcionar impresos i protocols ben desenvolupats i discutir-ne la fonamentació i les implicacions.
- Considerar l'elaboració d'una llista de drets dels clients.
- Tenir una carpeta al centre amb tots els codis ètics i les disposicions legals relacionades amb la pràctica.
- Planificar presentacions anuals o trimestrals sobre qüestions ètiques i professionals en les sessions de discussió entre els professionals i els estudiants.
- Discutir models heurístics de pensament i conducta ètica.

- Permetre que els estudiants observin els tutors discutir i debatre qüestions ètiques.
- Organitzar presentacions regulars de casos per als estudiants i els tutors en què, entre altres aspectes del cas, s'incloguin en la discussió els aspectes ètics i professionals.
- Incloure la formació en qüestions de multiculturalitat en la supervisió de casos.
- Estimular la discussió dels sentiments sobre els clients durant la supervisió i vincular que la gestió d'aquests sentiments és una part de la competència emocional.
- Discutir els múltiples rols dels tutors amb els estudiants i com tots dos —tutor i estudiant— poden minimitzar el mal que potencialment es podrien fer.
- Modelar la consulta i la supervisió adequada de l'estudiant per part d'un altre col·lega que actuï com a expert en un cas o situació determinada.
- Establir un sistema estructurat de millora contínua en la documentació d'un cas i en els procediments d'intervenció.
- Assistir i pagar l'assistència dels estudiants a tallers o seminaris de formació continuada sobre qüestions ètiques i professionals i, després, retornar la informació al personal del centre.
- Implicar el centre en serveis a la comunitat o a poblacions especials modelant la responsabilitat social i l'obligació de proporcionar serveis.
- Ensenyar ètica com una part del procés de desenvolupament professional continuat, tenint en compte de quina manera les obligacions ètiques i legals s'integren en darrera instància amb els valors personals (p. 129-130).

Quant a l'avaluació del nivell d'assoliment dels objectius formatius del *Pràcticum* en relació amb l'ètica professional, es preveuen dues vies, d'acord amb l'estructura de la proposta:

- Avaluació del mòdul d'introducció a l'ètica aplicada: La qualificació final és determinada pel responsable del taller i té un pes del 15% en la qualificació final del *Pràcticum*. Només es considera la qualificació d'apte o no apte, en funció de l'assistència i la participació en el taller.
- Avaluació del grau d'assoliment dels objectius formatius per part dels tutors: tant els tutors de facultat com els tutors de centre han d'omplir uns informes d'avaluació de l'estudiant en què puntuen de manera quantitativa el grau d'assoliment dels objectius de formació establerts, d'acord amb el model proposat per la Comissió de Vicedegans de *Pràcticum* delegada de la Conferència de Degans de Psicologia de les universitats espanyoles. Una part dels objectius previstos en aquests informes tenen a veure amb la

competència ètica dels estudiants. En el cas dels tutors de facultat, a més, se'ls proporcionen una sèrie de criteris per a la valoració de la memòria i el diari de camp que inclouen, entre altres, criteris relacionats amb la formació ètica:

1. Criteris de valoració de la memòria de Pràcticum en relació amb els temes d'ètica i deontologia professional.
 - És capaç d'identificar les limitacions de l'actuació professional i analitzar críticament el rol professional del psicòleg.
 - Coneix els estàndards i els perfils de formació necessaris per a l'exercici de la psicologia (quant a la titulació exigida i desitjable, competències necessàries, coneixements, actituds acceptades i valorades, procediments, tècniques, etc.).
 - Mostra coneixement dels principis deontològics de la professió i és capaç d'identificar, entendre, descriure i analitzar de manera fonamentada quins són aquests principis en situacions concretes de la pràctica professional.
2. Criteris de valoració del diari de camp en relació amb els temes d'ètica i deontologia professional.
 - Formula preguntes, es qüestiona la seva experiència d'aprenentatge i el context del Pràcticum, analitza i interpreta les seves decisions, accions, els seus judicis de valor, emocions.
 - Analitza l'actuació dels professionals, com es defineixen en la seva actuació, com queda definida la identitat de l'usuari en el seu tracte amb el centre, com es defineix la identitat de l'estudiant en el Pràcticum, com es legitimen, es confirmen o desconfirmen les pràctiques o les competències professionals.
 - Qüestiona la naturalesa de les situacions que es plantegen com a problemes o necessitats objecte d'intervenció professional.
 - Identifica supòsits, teories i hàbits implícits que orienten les pràctiques de treball al centre i la seva pròpia.
 - Identifica valors, creences i normes implícites en el context professional i les qüestiona, així com els seus propis valors, normes i creences.
 - Interpreta les pràctiques i les relacions entre professionals i usuaris en el marc dels valors, les creences i les normes contextuals.
 - Expressa vivències i emocions i n'analitza l'origen i les implicacions sobre la pràctica i les relacions.
 - Avaluava quines implicacions i quins efectes tenen les seves accions en els altres.
 - Reconeix situacions que li causen estranyesa, dilemes, conflictes, incoherències, i les analitza.
 - Distingeix focus d'informació rellevants per a l'anàlisi del context i de les pràctiques professionals.

- Es planteja possibilitats de modificar la pràctica i la seva actuació en la pràctica cercant noves formes de realització.

Hi ha una sèrie de *condicionants* que poden facilitar o dificultar el desenvolupament d'aquest projecte de millora:

- Cal que existeixi una persona responsable de l'ensenyament formal de l'ètica en el marc del Pràcticum, amb formació específica en filosofia moral i ètica professional. Mentre els departaments universitaris de psicologia no comptin amb professors que tinguin aquest perfil és necessari tenir el suport de professors externs, però cal plantejar la necessitat d'anar formant professorat especialitzat en aquestes matèries dins dels propis departaments. Aquesta figura s'hauria d'encarregar de la coordinació del taller d'ètica i vetllar per un bon assoliment dels objectius establerts.
- Cal que les facultats i els departaments assignin recursos docents per a l'ensenyament formal de l'ètica professional.
- Cal dissenyar i desenvolupar accions adreçades a la sensibilització dels professors i tutors sobre la necessitat de dedicar una especial atenció a les qüestions ètiques en la seva pràctica docent, a modelar el raonament i la conducta ètica dels estudiants i a implicar-se en el desenvolupament d'una cultura i un clima relacionals que afavoreixi aquests comportaments. En aquesta línia, dins del Pla de millora del Pràcticum s'han organitzat seminaris adreçats als tutors sobre ètica professional.

No voldríem acabar aquest apartat sense recollir una reflexió de Morris (2004) en relació amb els dos components de la conducta ètica: 1) comprendre quina és la conducta a portar a terme i, 2) fer la conducta. D'acord amb l'autor, generalment la instrucció acadèmica se centra més en la primera que en la segona. Moltes vegades, el problema no consisteix a determinar quina és l'acció correcta a efectuar, sinó a tenir el coratge moral davant dels propis interessos i la pressió externa i aquest valor ha de ser també un objectiu de la formació dels estudiants.

7. Recursos per als estudiants relacionats amb l'ètica professional

- Manuals per a l'ensenyament de l'ètica professional en psicologia:
 - Bersoff, D. M. (2003). *Ethical Conflicts in Psychology*. Washington, DC: American Psychological Association.
 - Del Río, C. (2005). *Guía de ética profesional en Psicología clínica*. Madrid: Piràmide.
 - França-Tarragó, O. (2001). *Ètica para psicólogos*. Bilbao: Desclée de Brower.
 - Keith-Spiegel, P.; Koocher, G. (1985). *Ethics in Psychology*. Nova York: McGraw-Hill.
- Llibres de casos i dilemes ètics:

- Carmi, A.; Moussaoui, D.; Arboleda-Florez, J. (eds.)(2005). *Teaching Ethics in Psychiatry: Case-vignettes*. Haifa: UNESCO Chair in Bioethics.
- Colegio Oficial de Psicólogos (2004). *Ética y deontología para psicólogos*. Madrid: COP.
- Nagy, T. F. (2000). *Ethics in Plain English*. Washington, DC: American Psychological Association.

— Recursos disponibles *on line*:

Col·legi Oficial de Psicòlegs de Catalunya: <http://www.copc.org/>

Codi deontològic. Disponible a: http://www.copc.org/seccions/cd/Codi_0.asp

Comissió Deontològica: <http://www.copc.org/seccions/cd/cd.asp>

Ètica i deontologia de la intervenció professional en el camp psicològic.
Disponible a: <http://www.copc.org/informacio/materials/tres.asp>

Recomanacions i criteris deontològics de la intervenció psicològica mitjançant internet. Disponible a: <http://www.copc.org/informacio/materials/trece.asp>

Consejo General del Colegio Oficial de Psicólogos: <http://www.cop.es/>

Código deontológico. Disponible a: <http://www.cop.es/vernumero.asp?id=7>

Comisión Deontológica: <http://www.cop.es/vernumero.asp?id=20>

Principios éticos de la evaluación psicológica. Disponible a:

<http://www.cop.es/vernumero.asp?id=33>

Ètica y deontología. Disponible a: <http://www.cop.es/pdf/etica.pdf>

European Federation of Psychologists' Associations: <http://www.efpa.be/>

Ethics. Disponible a: <http://www.efpa.be/ethics.php>

8. Referències

Agencia Nacional de Evaluación de la Calidad i Acreditación (ANECA)(2005). *Libro Blanco. Título de Grado en Psicología*. Madrid: ANECA.

Agència per a la Qualitat del Sistema Universitari de Catalunya (2005). *Guia per al disseny d'un perfil de formació. El cas de Psicologia*. Barcelona: AQU.

American Psychological Association (APA)(2002). Ethical principles for psychologists and code of conduct. *American Psychologist*, 57, 1060-1073.

Berry, J. W. ; Sam, D. L. (1997). Acculturation and adaptation. A, J. W. Berry, M. H. Segall ; C. Kagitcibasi (Eds.), *Handbook of Cross-cultural Psychology*, Vol. 3: Social behaviour and Applications 2ª. ed., (pp. 291-326). Boston: Allyn & Bacon.

Borda, M., del Río, C., Pérez, M. A. ; Martín, A. (2002). ¿Conocen los estudiantes de Psicología los principios éticos básicos para actuar como terapeutas? *Revista de Enseñanza Universitaria*, 19, 15-43.

Celluci, T. ; Heffer, R. W. (2002). The psychology Training Clinic: Arena for Ethics Training. *The Behavior Therapist*, 25, 127-130.

- Corey, G., Corey, M. S. ; Callahan, P. (2005). An approach to teaching ethics courses in human services and counseling. *Counseling and Values*, 49, 193-207.
- Colegio Oficial de Psicólogos (2004). *Ètica y Deontología para psicólogos*. Madrid: Colegio Oficial de Psicólogos de España.
- Davidson, G., Garton, A. F. ; Joyce, M. (2003). Survey of ethics education in Australian university schools and departments of psychology. *Australian Psychologist*, 38, 216-222.
- De las Fuentes, C., Willmuth, M., ; Yarrow, C. (2005). Competency training in ethics education and practice. *Professional Psychology: Research and Practice*, 36 (1), 362-366.
- De las Fuentes, C., Willmuth, M., Yarrow, C. ; Weinberg, R. B. (2003). *Knowledge is not enough: Training for ethical competence*. Washington, DC: APA.
- Del Río, C. (2002). Presentación. *Revista de Psicologia Universitas Tarraconensis*, 24, 1-8.
- Del Río, C. (2005). *Guía de ètica profesional en psicologia clínica*. Madrid: Piràmide.
- Del Río, C., Borda, M., Pérez, M. A., Martín, A. ; Torres, I. (2003). Ètica de las relaciones duales en psicoterapia. *Psicothema*, 15, 58-64.
- Del Río, C., Borda, M. ; Torres, I. (2003). Valoración de los estudiantes de Psicologia sobre la ètica de algunas prácticas de los terapeutas. *Psicologia Conductual*, 11 (2), 261-281.
- Del Río, C. ; Miró, J. (2002). La docencia de la Ètica profesional para psicólogos. *Revista de Psicologia Universitas Tarraconensis*, 24, 9-19.
- Falender, C. (2006). Ethics in Pràcticum and internship. Comunicació presentada a l'114th Convention of the American Psychological Association. Nova Orleans.
- Federació Europea d'Associacions de Psicòlegs (EFPA) (1995). Metacòdi d'Ètica de la Federació Europea d'Associacions de Psicòlegs. Adoptat per l'Assemblea General a Atenas, juliol.
- Fine, M. A. ; Ulrich, L. P. (1988). Integrating psychology and philosophy in teaching a graduate course in ethics. *Professional Psychology: Reserarch and Practice*, 19, 542-546.
- Ford, G. G. (1995). Teaching Psychology students to reason ethically. Pòster presentat a l'Annual Meeting of the American Psychological Society. Nova York, juny.
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gottlieb, M. C., Handelsman, M. M. ; Knapp, S. (2002). Training ethical psychologists: An acculturation model. Comunicació presentada a l'Annual Meeting of the American Psychological Association. Chicago, agost.
- Handelsman, M. M. (1986). Problems with ethics training by "osmosis." *Professional Psychology: Research and Practice*, 17, 371-372.
- Handelsman, M., Gottlieb, M. ; Knapp, S. (2005). Training ethical psychologists: An acculturation model. *Professional Psychology: Research and Practice*, 36 (1), 59-65.
- Haas, L., Malouf J. ; Mayerson, N. (1988). Personal and professional characteristics as

- factors in psychologists' ethical decision making. *Professional Psychology: Research and Practice*, 19, 35-42
- Matthews, J. (1991). The teaching of ethics and the ethics of teaching. *Teaching of Psychology*, 2, 80-85.
- McGovern, T. V. (1988). Teaching the ethical principles of psychology. *Teaching of Psychology*, 15, 22-26.
- Morris, M. (2004). Not drinking the poison you name: reflections on teaching ethics to evaluators in for-profit settings. *Evaluation and Program Planning*, 27, 365-369.
- Oppel, R. G., Piazze, A. I. ; Wagenberg, A. (2005). 15 estrategias para la inclusión de la ética y el capital social en el currículo universitario. Iniciativa Interamericana de Capital Social, Ética y Desarrollo del BID, Junio de 2005. Recuperat de http://www.iadb.org/Etica/Documentos/bid_estra.pdf el 2 de febrer de 2007.
- Pauline, J. S., Pauline, G. A., Scott, R. J. ; Gamble, K. M. (2006). Ethical Issues in Exercise Psychology. *Ethics & Behavior*, 16 (1), 61-76.
- Plante, T. G. (1995). Training child clinical predoctoral interns and postdoctoral fellows in ethics and professional issues: An experiential model. *Professional Psychology: Research and practice*, 26, 616-619.
- Pope, K. S., Tabachnick, B. G. ; Keith-Spiegel, P. (1987). Ethics of Practice: the belief and behaviors of psychologist as therapist. *American Psychologist*, 42, 993-1006.
- Pope, K. S. ; Vetter, V. A. (1992) Ethical dilemmas encountered by members of the American Psychological Association: A National Survey. *American Psychologist*, 47 (3), 397-411.
- Sadlack, J. ; Ratajczak, H. (2004). Academic freedom, innovation, and responsibility: Towards an "ethical GPS" in higher education and science. *Higher Education in Europe*, 29, 433-438.
- Smart, J. C. C. ; Williams, B. (1973). *Utilitarianism: For and against*. London: Cambridge University Press.